

Мірай Н.Б.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки, обліку і підприємництва,
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова*

DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-482-8-8>

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ: ЧИННИКИ ТА МЕТОДИ ВИМІРЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Тіньова економіка в Україні є однією з наявних на сьогодні перешкод для розвитку конкурентоспроможності країни, підвищення соціальних стандартів життя та інтеграції до Європейського Союзу (ЄС). Вона є свідченням активної криміналізації економічних процесів, високого рівня корупції в державних органах та низької правової і податкової культури юридичних і фізичних осіб.

Правовою основою відносин між Україною та Європейським Союзом є «Угода про партнерство та співробітництво» від 14 червня 1994 року. Ця угода регламентує співробітництво в сфері політичних, торговельно-економічних та гуманітарних рішень. Існує також низка галузевих угод та міжнародно-правових документів, в рамках яких Україна та ЄС співпрацюють. Україна вже багато років готується до європейської інтеграції, проте, через війну з РФ, невизначеність і ризики, фінансову кризу, корупцію та інші негативні явища, наша країна не готова до вступу в ЄС. Однією з причин цього, як уже зазначалося, є і безпосередньо тіньова економіка.

Тіньова економіка – це складне соціально-економічне явище, пов'язане з незаконним привласненням частини створеної вартості або активів економічних агентів внаслідок різних викривлень достовірної інформації про грошові операції. Вирішення цих проблем є серйозним викликом для України в сучасних умовах [5, с. 168].

Традиційне розуміння природи тіньової економіки в будь-якій країні складається з таких трьох складових: кримінальна або «чорна» економіка, яка включає виробництво і торгівлю зброєю, наркотиками, підробленими ліками, сутенерство, шахрайство – всі ті види діяльності, які призводять до кримінальної відповідальності; «сіра» економіка, яка є результатом підприємницької діяльності, що пов'язана з виробництвом товарів і послуг, частково або повністю прихованих від оподаткування; «біла» або «білокомірцева» економіка – сектор економіки, в якому здійснюється перерозподіл доходів, отриманих як «відкати» чи хабарі із попередніх секторів, при цьому нічого не виробляється [2, с. 47].

Тіньова економіка – це явище притаманне в більшій чи меншій мірі кожній країні та залежить від певного набору чинників зовнішнього і внутрішнього середовища, що її спричиняють. Аналіз тіньової економіки у глобальному контексті дозволяє також виокремити групи факторів зовнішнього середовища її поширення залежно від сфери суспільної діяльності. Слід зазначити, що, незважаючи на значну кількість причин виникнення тіньового сектору в різних регіонах світу, які залежать від рівня соціально-економічного розвитку країн, матеріального добробуту їх населення та регуляторних обмежень економічної діяльності, що накладаються державою, загальними (класичними) в глобальному середовищі і, в тому числі, властивими Україні, можна вважати наступні групи факторів [1]:

- політико-правові (недосконале законодавство, корупційність службовців державного сектора, судової та правоохоронної системи, низька ефективність інститутів громадянського суспільства, недосконалість антикорупційного законодавства та його невідповідність міжнародним стандартам);

- економічні (тіньова зайнятість, незаконні фінансові потоки, офшоризація бізнес-процесів, монополізація бізнесу, міжнародна трудова міграція, зростання рівня взаємозалежності економік країн, поглиблення міжнародного поділу праці, низький рівень доходів, регуляторні бар'єри, недосконала податкова система, недосконалість облікової політики);

– соціокультурні (відмінності у соціальних нормах, релігійних та культурних установках в суспільстві, недовіра до державних інституцій, загальноприйняті традиційні норми ухилення від сплати податків, підтримка в суспільстві незаконної поведінки бізнесу тощо);

– інформаційно-комунікаційні фактори (зміна існуючих підходів до організації бізнес-процесів, електронній комерції, застосування неліцензійного програмного забезпечення, порушення прав інтелектуальної власності, кіберзлочини, шахрайство при здійсненні інтернет платежів, хакерські атаки тощо).

Тіньова економіка формується з метою уникнути вимірювань, проте на даний час розроблено багато різних формальних і неформальних методів її вимірювання. Так, найбільш застосовуваними Міністерством економіки України на даний час є наступні.

Метод витрат населення (роздрібний товарообіг) означає, що коли офіційний товарообіг зростає швидше, ніж реальні доходи домогосподарств, то громадяни витрачають частину своїх тіньових доходів та заощаджень через легальний сектор економіки. При цьому відбувається процес детінізації.

У 2023 році офіційний роздрібний товарообіг сягнув 1,8 трлн грн, збільшившись на 30,5% в номінальному вираженні та на 15,4% з урахуванням інфляції, порівняно з 1,4 трлн грн у 2021 році. Водночас зростання реальних доходів населення (з урахуванням інфляції) у формальному сегменті становить 3,5% у 2023 році. Оскільки динаміка грошових переказів з-за кордону за цей період не зростає, можна припустити, що легалізація через торгівлю призвела до скорочення неформального сектору на понад 10% [4].

Метод споживання електроенергії (електричний метод). Базується на припущенні, що зростання реального ВВП супроводжується достатнім зростанням споживання електроенергії (за винятком приватних домогосподарств). Якщо ВВП зростає швидше, ніж споживання електроенергії, то частина приросту ВВП пояснюється виходом певної частки кінцевого виробництва з тіні, а не реальним зростанням виробництва, тоді як рівень енергоспоживання залишається постійним в обох періодах.

За 2021–2023 роки відбулося скорочення розриву між виробництвом і споживанням електроенергії, який спостерігався у довоєнний період: у 2021 р. споживання електроенергії становило 77% від виробництва, а у 2023р. – 81% [4]. Це означає, що до 4% виробленої електроенергії, яка раніше зникала з мережі у вигляді втрат, тепер офіційно споживається. Це пояснюється скороченням «тіньового» ринку електроенергії, до якого входить продукція великих місцевих фінансово-промислових компаній, закритих або зруйнованих під час війни.

Монетарний метод. Базується на визначенні динаміки скорочення обсягу готівки до банківських депозитів протягом аналізованого періоду. Якщо у 2021 році в національній економіці таке співвідношення становило 28%, а у 2023р. – 24%, то маємо ознаку детінізації економіки 4%, а це практично тотожно даним, отриманим за електричним та торговельним методами.

Отже, тіньова економіка – негативне явище, яке перешкоджає економічному зростанню, ускладнює планування та реалізацію економічної політики, знижує інвестиційну привабливість країни, але повністю її знищити неможливо, так як вона є невід’ємною частиною глобальних ринкових відносин і складною міжнародною проблемою.

Для України, як зазначалося, тіньова економіка є однією з перешкод вступу до Європейського союзу. Після подолання економічного спаду, виконання вимог щодо вступу серед яких, судова реформа, ефективна боротьба з корупцією та відмиванням коштів, антиолігархічні заходи, посилення захисту прав нацменшин тощо, Україна зможе приєднатися до Європейського Союзу та розбудовувати економіку країни разом. Підписання угоди збільшить український експорт до країн ЄС та відкриє переваги для українського бізнесу. Водночас, динаміка детінізації останніх років не є позитивною і блокується невирішеними проблемами, в першу чергу, повномасштабною війною, наявністю окупованих, непідконтрольних державі територій, що виникли внаслідок військової агресії РФ, високим рівнем корупції та монополізацією.

Література:

1. Герасимова Я.О. Тіньова економіка в глобальному середовищі: комплексне дослідження факторів. *Економічний простір*. 2022. № 181. С. 27–31.
2. Гребенюк Н., Волинець М. Боротьба з тіньовою економікою задля відновлення України. *Scientific Collection «InterConf»*. 2023 № 184. С. 44–51. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/5050>
3. Калініченко З.Д., Струц А.С. Тіньова економіка як перепона до вступу в Євросоюз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. № 22(2). С. 5–8.
4. Куц О. Тіньова економіка України та її розмір. *Україна кримінальна*. 2024. URL: <https://cripo.com.ua/processes/tinova-ekonomika-ukrayiny-ta-yiyi-rozmir/>
5. Суворова С.Г., Кульганік О.М. Тіньова економіка в Україні: стан та шляхи подолання. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2023. №8 (08). С. 168–172.